

กระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคม เพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขวา อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พัฒนาการการสร้างทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติในวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงพึ่งพาธรรมชาติในอดีต การเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคมของกลุ่มเมื่อพัฒนาเข้าสู่สังคมเศรษฐกิจการค้า และกระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมมาเป็นกลไกในการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน และการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิทยาการสร้างทฤษฎีฐานราก และการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน จะมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคม ซึ่งองค์ประกอบสำคัญที่มีผลเกื้อหนุนต่อกระบวนการขับเคลื่อนทุนทางสังคม ได้แก่ 1) ความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นทุนทางด้านผู้นำหรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม 2) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความเป็นเครือญาติ 3) ระบบความรู้ในชุมชนโดยกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน 4) ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่เชื่อมโยงให้ชุมชนอยู่ร่วมอย่างมีความสุข เช่น ความเชื่อ/ค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน เมื่อชุมชนถูกแทรกแซงด้วยระบบเศรษฐกิจการค้าได้ส่งผลในเชิงลบต่อกระบวนการทุนทางสังคม จากการ

จำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคม และความ ต้องการแสวงหากำไรจากการทอดผ้าโดยการเน้น ปริมาณมากกว่าคุณภาพซึ่งเป็นเรื่องมูลค่ามากกว่า คุณค่า แต่การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจการค้า พร้อมๆ กับแนวคิดการอนุรักษ์วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติทำให้ชุมชนปรับตัว โดยกระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อสร้าง ความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน ด้วยวิธีการ ต่อไปนี้ คือ 1) การสืบสานทุนทางสังคมที่ยังทรง คุณค่า และสามารถสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน 2) การบูรณาการทุนทางสังคมในวิถีการผลิตของ เศรษฐกิจพอเพียงกับวิถีการผลิตระบบเศรษฐกิจ การค้าเข้าด้วยกันเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทชุมชน ปัจจุบัน และ 3) การสร้างทุนทางสังคมชุดใหม่ ขึ้นเพื่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน กระบวนการ พลิกฟื้นทุนทางสังคมของชุมชนนี้จะสามารถ สร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจและเป็นกลไก สำคัญในการพัฒนาอย่างยั่งยืน

Abstract

The study on “The Rehabilitation of Social Capital Process for Enhancing the strength of Local Economy : the case study of the Traditional ‘Mud Mee Hol’ Silk and Natural-Colour-Dyed Weaving Group, Baan Koaw Amphur Meaug, Surin Province” is aiming at investigating the development of establishing social capital of the Natural-Colour-Dyed Weaving Group in Sufficiency Economy way of life in the past, the change of social capital as commercial Economy has been developed and the rehabilitation of social capital becoming machinery for enhancing the strength of

local economy and sustainability of the group. This study is a qualitative study by grounded theory methodology with purposive sampling.

The study finds that social capital process which involves concept, implementation, outcome and impact on people in the community has been developed under the change of social context. It is found that the significant factors contributing to the movement of social capital are 1) the ownership of capital including leader/human capital and environmental resources capital 2) the social relationship system such as kinship 3) the local wisdom system by mutual learning process and 4) the value system which enhanced community members to live together peacefully such as homogeneous values, mutual concerns, mutual assistance and mutual trust. When the community is intervened by commercial economic systems, it will affect the social capital process negatively as the reformation of social structure and the will to make profits by emphasizing quantity more than quality, and prices more than values. But the incoming of commercial economic system and the conservation of culture, local wisdom and natural resources have led to the adjustment by rehabilitation of social capital process for enhancing the strength of local economy. The adjustment involves : 1) maintaining the valuable

tradition social capital 2) integrating the social capital of production mode under sufficiency economy and commercial economy 3) establishing the new set of social capital to solve community problems. This rehabilitation of social capital process creates the strength of local economy and becomes important for sustainable development.

บทนำ

คำว่า “ทุนทางสังคม” ได้ถูกกล่าวถึงกันมากขึ้น หลังเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยปี 2540 นักวิชาการไทยได้นำเสนอความหมายทุนทางสังคมในมิติที่หลากหลาย แต่ทุก ๆ ความหมายล้วนมองทุนทางสังคมในมิติที่เป็นพลังทางสังคมเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาของสังคมเป็นเรื่องของการมีคุณค่าที่ช่วยจรรโลงให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเป็นปรกติสุข หากเราพิจารณาตามข้อเท็จจริงจะพบว่าได้มีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” เกิดขึ้นในสังคมไทยมาเป็นเวลานานแล้ว โดยอยู่ในรูปของความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้ออาทรกัน หรือความมีน้ำใจต่อกัน และทุนทางสังคมได้ถูกนำมาใช้ในมิติที่หลากหลาย กว้างขวาง ครอบคลุมทั้งในมิติที่เป็นรูปธรรม อันได้แก่ เรื่อง ทรัพยากรธรรมชาติ และมิติที่เป็นนามธรรม อันได้แก่ เรื่อง วัฒนธรรม ความรู้ สติปัญญาและจิตใจ นอกจากนี้ทุนทางสังคมยังอาจจะมองในมิติของระบบคิดและวิถีปฏิบัติที่เป็นกระบวนการ รวมทั้งการมองในมิติระบบความสัมพันธ์ของสังคมทั้งในระดับปัจเจก กลุ่มองค์กร สถาบัน ชุมชน หรือเครือข่ายได้ด้วยเช่นกัน ซึ่งการมีอยู่ของทุนทางสังคมนั้นสามารถก่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนชุมชน

ให้สามารถพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งได้

แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปสู่การพัฒนาแบบทันสมัย ทุนทางสังคมในอดีตที่อยู่บนพื้นฐานของความพอเพียงได้เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตที่เน้นการแข่งขันและผลตอบแทนสูงสุดมากขึ้น ทำให้มนุษย์มีการแก่งแย่งแข่งขันระหว่างกันมากขึ้น และมุ่งทำลายธรรมชาติเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น การผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชนในอดีตกลายเป็นระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ต้องพึ่งพาภายนอกมากกว่าการพึ่งพาตนเอง มีการให้ความสำคัญแก่เรื่องของวัตถุมากกว่าเรื่องของจิตใจ ทุนเงินตราได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญของการดำรงชีวิตของชุมชน ส่วนทุนทางสังคมนั้นแม้จะดำรงอยู่ในทุกชุมชน แต่ก็มีได้รับความสนใจว่าเป็นชุมพลังที่เป็นฐานรากสำคัญในการดำรงชีวิต ทำให้ทุนทางสังคมลดน้อยลง และมีผลกระทบต่อความเข้มแข็งและความมั่นคงของชุมชนในที่สุด

สังคมไทยได้มีความพยายามศึกษาถึงกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนเมื่อต้องตกอยู่ในภาวะของการถูกกระตุ้นและผลักดันให้เข้าสู่กระบวนการพัฒนาสู่ความทันสมัย พบว่า ทุนทางสังคม เป็นส่วนสำคัญในการพลิกฟื้นความเข้มแข็งของชุมชน เป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ติงามของคนในสังคมและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทุนทางสังคมจึงถือเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศไทยที่สำคัญยิ่งในระยะของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ในอันที่จะเชื่อมโยงและเอื้อประโยชน์ต่อทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาสังคมไทยให้มีความเข้มแข็ง และมีความยืดหยุ่นต่อผลกระทบการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ได้ดี

บทความนี้ผู้เขียนต้องการนำเสนอกระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนในประเด็นสำคัญต่างๆ ดังนี้ **ส่วนที่หนึ่ง** ความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม” **ส่วนที่สอง** การเกิดขึ้นและองค์ประกอบของทุนทางสังคม **ส่วนที่สาม** แนวคิดการพลิกฟื้นทุนทางสังคมและความเข้มแข็งของชุมชน **ส่วนที่สี่** กระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน:กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติบ้านเขวา อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ส่วนที่หนึ่ง ความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม”

มนุษย์รู้จักคำว่า “ทุน” มานาน แต่ทุนถูกใช้ในความมุ่งหมายที่แตกต่างกันไป บ้างก็ใช้แทนวัตถุของเงินทองโดยมองทุนเป็นเรื่องของมูลค่า บ้างก็ใช้แทนสิ่งที่เป็นนามธรรมโดยมองทุนเป็นเรื่องของคุณค่า อันได้แก่ เรื่องของจิตใจและความดีงาม อย่างไรก็ตาม คนส่วนใหญ่เมื่อได้ยินคำว่า “ทุน” ก็มักจะมีความเข้าใจและนึกถึงเรื่องของวัตถุสิ่งของทรัพย์สินเงินทองที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเศรษฐศาสตร์ แต่ทว่าหากพิจารณา “ทุน” ไปในมิติอื่นๆ ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ก็จะทำให้เห็นว่า คำว่า ทุนมีความหมายกว้างขวางมากขึ้น หรืออย่างน้อยก็มีความหมายมากกว่า ทุนที่หมายถึง “ตัวเงิน” หรือวัตถุ สิ่งของ ดังที่เคยเข้าใจกันมาในอดีต ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาทุนในมิติที่เป็นมูลค่าหรือคุณค่าก็ตาม คำว่าทุนก็ล้วนบ่งชี้ถึงการเติบโต งอกงาม คำว่า “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ได้แพร่หลายมากขึ้นหลังจากที่มีการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่อง ประชาสังคม (Civil Society) จากแนวคิดของนักรัฐศาสตร์ชื่อ พุตนัม (Putnam) และนักวิชาการท่านอื่นๆ ที่ต้องการ

อธิบายถึงการนำวิถีชีวิตของสังคมกลับคืนมา และธนาคารโลก (World Bank) ได้มีการนำคำว่าทุนทางสังคมไปใช้อย่างกว้างขวางในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม รวมทั้งการจัดการที่เป็นแนวทางการพัฒนาองค์กร

พุดนัม (1993) ได้กล่าวถึง “ทุนทางสังคม” ในการศึกษาที่เกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศอิตาลี เมื่อปี 1970 ซึ่งได้พบว่า ทุนทางสังคม มีส่วนส่งเสริมการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย โดยได้ศึกษาศักยภาพของชุมชนทางเหนือในประเทศอิตาลี พบว่าการที่ชาวบ้านมีบรรทัดฐานทางสังคม เช่น การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (reciprocity) ความไว้วางใจ (trust) ทำให้เกิดการรวมพลังเพื่อร่วมมือกัน และการร่วมมือกันนี้สามารถพัฒนาเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ตามแนวนราบ (horizontal relationship) ที่มีผลเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจและการจัดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมที่ทำให้เกิดความร่วมมือเพิ่มขึ้นระหว่างกลุ่มประโยชน์ที่หลากหลายในชุมชน นอกจากนั้นพุดนัมยังได้ยกกรณีตัวอย่างของบางชุมชนที่มีลักษณะตรงกันข้ามมาเปรียบเทียบกัน ซึ่งพบว่า ประชาชนมีการแสวงหาประโยชน์ใส่ตัวเอง และมีชีวิตอยู่กันอย่างขาดความสุข สุดท้ายพุดนัมได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเกิดทุนทางสังคมนั้นเริ่มจากประชาชนมีระบบคิดและค่านิยมที่ดีจากการเกิดความตระหนักถึงปัญหาสาธารณะร่วมกัน ทำให้ความสัมพันธ์ในสังคมเป็นไปในทางที่ดีและนำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

นอกจากนั้น โคลแมน (Coleman) ในปี 1988 และบูดีเยอร์ (Bourdieu) ได้เขียนทฤษฎีทางสังคม (Social Theory) ในปี 1989 ได้ทำความเข้าใจของกรอบทฤษฎีโดยนำแนวคิดของ

ฟุคูนามะอธิบายว่าเป็นโครงสร้างระหว่างผู้กระทำที่ส่งเสริมให้เกิดผลดีแก่กิจกรรม ต่อมา ฟูกูยามา (Fukuyama) ในปี 1995 ได้เขียนผลงานเรื่อง Social Capital and civil Society โดยให้ความหมายและบทบาทของคำว่า ทูทางสังคมที่มีต่อระบบตลาดเสรีและประชาธิปไตย ในด้านความหมายของทุนทางสังคม ที่ชี้ให้เห็นถึงรูปธรรมของชนบทร่วมกันที่ไม่เป็นทางการว่าสามารถสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือระหว่างบุคคลสองคนหรือมากกว่าได้ ความหมายโดยนัยนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับความไว้วางใจ ความเป็นเครือข่าย ความเป็นประชาสังคม ส่วนบทบาทของทุนทางสังคมเกี่ยวกับระบบตลาดเสรีและทางด้านเศรษฐศาสตร์นั้น ได้กล่าวว่า เป็นการลดต้นทุนในการดำเนินงาน เป็นทุนที่เกี่ยวข้องกับกลไกในการประสานงาน เช่น การประสานงานที่มีสายบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น กฎระเบียบของทางราชการและการดำเนินงานอื่นๆ

และในปี 1999 ธนาคารโลก ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมและนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในรูปแบบของทุนแบบหนึ่งที่จำเป็นต่อการพัฒนา ในประเด็นคำถามว่า อะไรเป็นทุนทางสังคม และจะอย่างไรเพื่อทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสูงสุดต่อประเทศหรือชุมชน ทุนทางสังคมในความหมายนี้ชี้ให้เห็นว่า การเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยว (Glue) ในสังคมสามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน และต่อจากนั้นมายังมีนักวิชาการอีกหลายๆ ท่านได้นำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้กับงานด้านธุรกิจและการพัฒนาองค์กร

โดยสรุป “ทุนทางสังคม” มีความหมายว่าเป็นทุนประเภทหนึ่งที่สามารถมีความเกี่ยวข้องโดยตรงหรือโดยอ้อมกับความร่วมมือร่วมใจซึ่งสามารถลดช่องว่างระหว่างคนกับคน คนกับสถาบัน หรือ

ระหว่างสถาบันกับสถาบัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนสามารถทำงานร่วมกันได้ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่คนได้มองเห็นผลประโยชน์ร่วมกัน มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มองเห็นคุณค่า มีความคาดหวังและเป้าหมายร่วมกัน (Common purpose) จะทำให้คนหรือสถาบันสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ เรียกว่า “ทุนทางสังคม” ซึ่งช่วยให้สามารถทำงานร่วมกันจนบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

การศึกษาทุนทางสังคมดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความสมดุลในวิถีชีวิตและระบบการจัดการที่เหมาะสมที่ได้สูญหายไปจากสังคม การนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับทุนทางสังคมของนักวิชาการเป็นการเรียกร้องเพื่อให้สังคมได้ตระหนัก ผลการศึกษาโครงสร้างของสังคมไทยในแง่มุมต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงปรากฏการณ์ทุนทางสังคมในชุมชนไทยมีความเกี่ยวข้องกับหลักการและวิถีชีวิต ระบบคิดที่เกี่ยวกับค่านิยมอันเป็นประเพณีที่มีการสืบทอดกันมาจากบรรพชนในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งส่งผลถึงขั้นตอนปฏิบัติ ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและส่งผลให้ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ แนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกนำมากล่าวอย่างจริงจังหลังวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจเมื่อปี 2540 ถึงการมีอยู่และการสูญหายไปของทุนทางสังคม ตลอดจนถึงการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ส่วนที่สอง การเกิดขึ้นและองค์ประกอบของทุนทางสังคม

จากความหมายต่างๆ ของทุนทางสังคม จะเห็นได้ว่า หลายๆ ประเทศรวมทั้งธนาคารโลกได้นำแนวคิดและวิธีการปฏิบัติของคำว่าทุนทางสังคม ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาองค์กร

และชุมชนและการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งการเกิดขึ้นและการฟื้นฟูทางสังคมได้จากสาเหตุสองประการใหญ่ๆ คือ

ประการที่หนึ่ง จากการเรียกร้องและความต้องการที่จะพลิกฟื้นสิ่งที่มีคุณค่า อันได้แก่ระบบคิด ค่านิยม ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ในสังคมที่แต่ละสังคมมีอยู่ให้เกิดขึ้น โดยการมองว่าทุนเหล่านั้นมาจากตัวบุคคลหรือผู้นำ องค์กร เครือข่าย และระบบการจัดการของชุมชน ฯลฯ มาประยุกต์ใช้เพื่อทดแทนสิ่งมีคุณค่าที่กำลังสูญหายให้กลับคืนมาดังเดิม อันจะนำไปสู่ความมีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม นำไปสู่ความเข้มแข็งขององค์กร

ประการที่สอง จากความพยายามในการปลุกจิตสำนึกเพื่อเสริมสร้างพลังร่วมกันโดยให้ทุกคน ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงปัญหาและหล่อหลอมจิตใจร่วมกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาองค์กร สถาบัน และชุมชน กระบวนการปลุกจิตสำนึกเพื่อสร้างพลังร่วมเป็นเสมือนปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในการร่วมที่จะค้นหาปัจจัยร่วมที่ให้ทุกฝ่ายมาร่วมมือในการพัฒนา ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนแม่เหล็กที่เหนี่ยวนำให้เกิดการจัดระเบียบของเศรษฐกิจและสังคม และก่อให้เกิดความเป็นชุมชนอย่างแท้จริง

บนความหลากหลายของนิยามความหมายและมิติในการมองทุนทางสังคม พอที่จะสรุปการศึกษาและนำเสนอองค์ประกอบของทุนทางสังคมได้ในสองลักษณะ กล่าวคือ

ลักษณะแรก องค์ประกอบของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ สามารถแบ่งทุนทางสังคมได้เป็นระดับมหภาคซึ่งครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ และระดับจุลภาคที่เป็นศักยภาพของการรวมตัวของ

องค์กรในแนวนอนรวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา

ลักษณะที่สอง องค์ประกอบของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์โดยการนำเสนอทุนทางสังคมในลักษณะเป็นภาพรวม หรือการบูรณาการของสิ่งต่างๆ ที่ได้เกิดขึ้นในสังคม คือ หลักธรรมในศาสนา สำนึกในท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคลและเครือข่าย

สำหรับกรอบแนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเสนอโดยสำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้นิยามของทุนทางสังคมพอสรุปได้ว่า หมายถึง “การรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อก่อให้เกิดผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีคุณภาพเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้วางใจเชื่อใจสายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม” ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 4 ด้านที่มีบทบาทโดยตรงทำให้เกิดทุนทางสังคม ดังนี้

ทุนมนุษย์ หมายถึง คนที่มีคุณภาพ เป็นคนดี เสียสละ มีความรู้ สติปัญญา และทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน เนื่องจากมนุษย์มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายเพื่อทำประโยชน์ให้ส่วนรวมและเป็นผู้นำให้แก่สังคม

ทุนทางสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ดั่งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ โดยสถาบันมีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชนสังคมและการอยู่ร่วมได้อย่างสันติสุข

ทุนทางวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ โดยอยู่ในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณี ค่านิยม วัฒนธรรมจะเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาต่อยอด เพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศ

ทุนทางปัญญาหรือองค์ความรู้ ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติ ส่วนความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้ มีความหลากหลาย ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม

องค์ประกอบ 4 ประการนี้ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้คนในชุมชนสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ เช่น ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน (social trust) การพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกัน ความกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ความสนใจในประเด็นปัญหาสังคม เป็นต้น ซึ่งทุนทางสังคมนี้จะส่งผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมขึ้นที่ช่วยให้ชุมชนมีพลังสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ นำไปสู่การดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งของชุมชน

ส่วนที่สาม แนวคิดการพลิกฟื้นทุนทางสังคมและความเข้มแข็งชุมชน

แนวคิดการพัฒนาประเทศไทยสู่ความทันสมัย ซึ่งได้นำไปสู่การจัดระเบียบสังคมในรูปแบบใหม่ หมู่บ้านถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิต และการจัดระเบียบสังคมของชุมชนอย่างรุนแรงและต่อเนื่อง การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนที่ผ่านมา พบว่า หมู่บ้านจำนวนมากตกอยู่ในสภาพ “บ้านแตกสาแหรกขาด” (fragmentation) ซึ่งเป็น “ความอ่อนแอของชุมชน” อันเป็นปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านมีวิถีแบบต่างคนต่างอยู่ ไม่สนใจปัญหาของชุมชนที่ร่วมกันเผชิญ ต่างคนต่างพยายามแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ทั้งวิธีออกไปเผชิญโชคนอกชุมชน อย่างเช่น ไปเป็นแรงงานรับจ้างตามหัวเมืองและต่างประเทศ และวิธีการรอให้รัฐหรือคนภายนอกชุมชนมาแก้ไข บรรทัดฐานของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันแบบเท่าเทียมจึงถูกแทนที่ด้วยบรรทัดฐานของการที่ต่างคนต่างอยู่

ความอ่อนแอของชุมชนที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดกระแสของการกระตุ้นให้มองว่า การพัฒนาทางด้านวัตถุในด้านต่างๆ รวมทั้งระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่สู่ความทันสมัย ได้ทำลายสายสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมแบบเดิม ซึ่งเป็นรากฐานของความสุข ความมั่นคง และความเข้มแข็งของชุมชน กระแสของความคิดนี้เกิดจากกลุ่มที่เรียกร้องให้รัฐยุติการเข้าครอบงำชุมชนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านอุดมการณ์ การจัดการ การควบคุมทรัพยากร รวมทั้งยุติการละเมิดสิทธิต่างๆ ที่เคยเป็นของชุมชน นอกจากนี้ยังมีการปลุกกระแสเรียกร้องให้ชุมชนพยายามแก้ไขปัญหาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันกับองค์กรทางสังคมอื่นๆ นอกชุมชน เช่น ระบบตลาด

ระบบสินเชื่อ ระบบการผลิต นักวิชาการกลุ่มนี้
จึงมุ่งไปที่การศึกษา สืบค้นคำอธิบายเกี่ยวกับ
ความเข้มแข็งของชุมชนในอดีต เพื่อนำกลับมา
เป็นพื้นฐานในการพลิกฟื้นความเข้มแข็งของชุมชน
ที่ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในกระบวนการนำประเทศไป
สู่ความทันสมัย

จากการศึกษาสังคมไทยหลายๆ ชุมชนได้
ข้อสรุปที่คล้ายคลึงกันว่า แม้โดยรวม ชุมชน
หมู่บ้านจะตกอยู่ในสภาพการณ์ที่เป็นฝ่าย
เสียเปรียบผู้ที่อยู่ในภาคอื่นๆ (อุตสาหกรรมและ
บริการ) แต่ชุมชนหมู่บ้านก็ได้ยอมจำนนกับ
สภาพดังกล่าว และได้ต่อสู้เพื่อหาทางปรับเปลี่ยน
วิถีการดำรงชีวิตให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคม
สมัยใหม่อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถที่จะเข้าไป
มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศอย่าง
เท่าเทียม ยังมีชุมชนอีกจำนวนมากกำลังอยู่ใน
ระหว่างการพลิกฟื้นความเข้มแข็งของตนเองใน
ด้านต่างๆ ชุมชนหมู่บ้านสามารถรวมพลังสร้าง
ความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างรวดเร็ว จาก
การเรียนรู้บทเรียนและประสบการณ์จากหมู่บ้าน
อื่นๆ หลายๆ ชุมชนสามารถพลิกฟื้นให้ชุมชน
กลับมามีความเข้มแข็ง การได้รับผลสำเร็จของ
แต่ละชุมชนนั้นเพราะชาวบ้านไม่ได้มองความ
เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างสมยอม แต่ทุกชุมชน
กำลังหาทางร่วมกันในการแก้ปัญหา เช่น เรื่อง
การผลิต ที่ชุมชนพยายามลดความเสี่ยงโดยเพิ่ม
ความหลากหลายของการผลิตมากขึ้น ไม่ให้การ
ผลิตไปอยู่ในสิ่งใดเพียงสิ่งเดียว ซึ่งอาจทำให้
แหล่งที่มาของรายได้ไม่เพียงพอ หรือความ
พยายามที่จะตั้งสหกรณ์ร้านค้าเพื่อขายปุ๋ยและ
ปัจจัยการผลิตต่างๆ รวมทั้งการเปลี่ยนพันธุ์พืช
จากข้าวหอมมะลิมาเป็นพันธุ์พืชใหม่ และความ
พยายามจัดตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อให้มี
แหล่งเงินทุนหมุนเวียนที่เป็นของชุมชนเอง เป็นต้น

จากการศึกษาชุมชน 9 แห่ง โครงการ
พัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้ข้อ-
สรุปว่า ทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจเป็น
เงื่อนไขเดิมที่แต่ละชุมชนมีแตกต่างกันไปตาม
สภาพภูมิศาสตร์ ที่ตั้งและประวัติความเป็นมา
ความหลากหลายของเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ชุมชน
มีกระบวนการสร้างความเข้มแข็งในลักษณะต่าง-
กัน ดังนั้นกระบวนการสะสมทุนทางสังคมและ
ทุนทางเศรษฐกิจ ย่อมต้องอาศัยเงื่อนไขและ
กระบวนการซึ่งพอจะสรุปได้ ดังนี้

ทางเลือกของชุมชนที่จะพลิกฟื้นความ
เข้มแข็งมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของ
ทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจที่ชุมชนได้
สร้างและสะสมมาแต่เดิม รูปแบบของชุมชนที่
เข้มแข็งจึงไม่ควรมีเพียงแบบเดียว เพราะชุมชน
สามารถสร้างความเข้มแข็งได้ในลักษณะต่างๆ กัน

กระบวนการนำความรู้สมัยใหม่ไปบูรณาการ
กับระบบความรู้เดิม ระบบความรู้หรือภูมิปัญญา
ที่เคยมีอยู่ในชุมชนเป็นสิ่งมีคุณค่า แต่สภาพ
สังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ความรู้
เฉพาะด้าน เช่น การบริหารจัดการธุรกิจ การผลิต
การตลาด มีความสำคัญมากขึ้น กระบวนการนำ
ความรู้สมัยใหม่ไปบูรณาการกับระบบความรู้เดิม
เพื่อให้สามารถนำไปใช้ได้เหมาะสม นับ
เป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างความเข้มแข็ง
ให้แก่ชุมชน

กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ทั้งภายใน
และภายนอกชุมชนในลักษณะของเครือข่ายที่เอื้อ
ให้เกิดการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ และการสร้าง
อำนาจอิสระในการต่อรองที่จะทำให้ชุมชนสามารถ
สร้างความสัมพันธ์กับองค์กรหรือบุคคลภายนอก
ชุมชนได้อย่างเท่าเทียม

เช่นเดียวกันกับการศึกษาในเรื่องทุนทาง

สังคมของชุมชนสังคมอุตสาหกรรมในประเทศอิตาลีที่ผ่านกระบวนการของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย และได้สร้างทุนทางสังคมขึ้นมาเพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง จากการศึกษางานวิจัยของพุตนัม (Putnam, 1993) ซึ่งได้ใช้เวลาประมาณ 20 ปี (พ.ศ. 2513-2533) ติดตามศึกษาการเปลี่ยนแปลงในชุมชนของสังคมประเทศอิตาลี และได้เสนอภาพของชุมชนซึ่งมีการจัดระเบียบสังคมที่เอื้อให้สมาชิกมีความสุข และความพึงพอใจในชีวิตว่าเป็นชุมชนที่สมาชิกได้ร่วมกันสร้างบรรทัดฐานและแบบแผนของการพึ่งพาอาศัยกันอย่างเท่าเทียม โดยการพึ่งพานี้จะอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจต่อกัน (social trust) ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่จะช่วยให้สังคมสามารถพัฒนาการจัดการต่างๆ เพื่อเอาชนะปัญหาที่ชุมชนต้องเผชิญ โดยเมื่อชุมชนมีปัญหากเกิดขึ้นชุมชนจะพยายามรวมกลุ่มเพื่อระดมทรัพยากรแต่ละฝ่าย มาใช้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหา พุตนัม เรียกว่า ชุมชนแบบประชาสังคม (civic community) โดยบุคคลจะมีความสัมพันธ์กันด้วยความสนใจร่วมกันในประเด็นสาธารณะ มิใช่ด้วยเรื่องส่วนตัวหรือด้วยความจำเป็นในลักษณะของความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ สมาชิกในชุมชนไว้วางใจผู้อื่นและปฏิบัติตามกติกา ผู้นำในสังคมมีความซื่อสัตย์บุคคลทั่วไปกับผู้นำมีความสัมพันธ์แบบเสมอภาคซึ่งเป็นแบบแนวราบ ไม่ใช่แบบลำดับชั้น ชุมชนให้คุณค่ากับความสมานฉันท์ การทำงานเพื่อส่วนรวม การร่วมมือ (cooperation) และความซื่อสัตย์ซึ่งตรงกันข้ามกับสังคมที่มีความเป็นประชาสังคมต่ำ ที่สมาชิกคิดว่าประเด็นสาธารณะเป็นเรื่องของคนอื่น ไม่ใช่เรื่องของตนเอง และสมาชิกชุมชนไม่คิดว่าตนเองจะไปกำหนดหรือมีอิทธิพลในเรื่องสาธารณะได้ หรือไม่มีโอกาสที่จะทำเช่นนั้น การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นเพราะกิเลส

ส่วนตัวหรือเพื่อการพึ่งพิง การคอร์รัปชันมีอยู่อย่างกว้างขวาง บุคคลไม่มีความสัมพันธ์กันในรูปของการคบหาสมาคมแบบแนวราบ ทุกคนรู้ลึกว่าตนเองไร้อำนาจ ถูกเอาเปรียบและไม่มีความสุข

ความสัมพันธ์ในชุมชนแบบประชาสังคม บุคคลเข้ามาติดต่อสัมพันธ์เพราะมีความสนใจในเรื่องหนึ่งเรื่องใดคล้ายคลึงกัน โดยมีใช่เป็นความสนใจในประเด็นปัญหาส่วนตัวหรือมีที่มาจากความชอบพอกันเป็นการส่วนตัวของผู้ที่มาติดต่อสัมพันธ์กัน ประเด็นที่ดึงให้สมาชิกเข้ามาสัมพันธ์กันจึงมีแนวโน้มจะเป็นประเด็นสาธารณะหรือประเด็นปัญหาที่มีอยู่ร่วมกัน อันเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ ซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ร่วมกันของบุคคลที่เข้ามาสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์แบบนี้มีรูปแบบต่างๆ กันมากมาย รวมทั้งเทคนิควิธีการของการเข้ามาติดต่อสัมพันธ์กันก็มีหลากหลายด้วยวัตถุประสงค์ต่างกัน ทั้งนี้อาจเป็นเหตุผลที่เฉพาะเจาะจงหรือเหตุผลกว้างๆ ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้มีโอกาสจะนำไปสู่เครือข่ายของการติดต่อสัมพันธ์ที่กว้างขวางออกไปเรื่อยๆ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยความเป็นเครือญาติหรือความคุ้นเคยกันแบบส่วนตัว เป็นพื้นฐานของการติดต่อสัมพันธ์กันอีกต่อไป

ดังนั้นกลไกในการจัดระเบียบใหม่ของชุมชนประชาสังคม คือ การสร้างบรรทัดฐานของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน (social trust) ทั้งนี้เพราะความไว้วางใจจะเป็นเสมือนน้ำหล่อเลี้ยงความร่วมมือของคนในชุมชน ความไว้วางใจกันที่มีมากเท่าไรชุมชนก็มีแนวโน้มการร่วมมือกันสูงขึ้นเท่านั้น สังคมจะต้องมีกลไกที่จะสร้างความไว้วางใจส่วนตัว (personal trust) เปลี่ยนไปเป็นความไว้วางใจทางสังคม (social trust) การที่จะสร้างความไว้วางใจทางสังคมขึ้นในชุมชนสามารถทำได้โดยการสร้างบรรทัดฐานแบบใหม่ ที่เรียกว่า

บรรทัดฐานของการพึ่งพากันแบบพึ่งพาอาศัยกัน (norms of reciprocal) และสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน (networks of civic engagement)

การสร้างบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกัน
การพึ่งพากันแบบพึ่งพาอาศัยกัน อาจเป็นความสัมพันธ์ที่มีการแลกเปลี่ยนแบบเท่าเทียมกัน คือ มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของ หรือการกระทำที่มีคุณค่าเท่ากัน การแลกเปลี่ยน ณ เวลาใดเวลาหนึ่งอาจเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมหรือไม่สมดุล แต่ต่างฝ่ายต่างมีความหวังร่วมกันว่า จะได้รับการตอบแทนในอนาคต บุคคลที่ช่วยเหลือผู้อื่นในวันนี้ หวังว่าคนอื่นจะกลับมาช่วยตนเองในอนาคตเช่นกัน การพึ่งพาอาศัยกันเกิดขึ้นจากความต่อเนื่องของการกระทำที่ยอมสละอะไรบางอย่าง อาจให้ผลดีบางอย่างต่อบางคนในช่วงขณะหนึ่ง แต่โดยรวมแล้วทั้งหมดจะส่งผลดีต่อสมาชิกทุกคนเพราะในการทำให้กติกากลายเป็นบรรทัดฐานนั้นมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยรวม (externalities) คือส่งผลทางบวกหรือทางลบต่อผู้อื่นซึ่งบรรทัดฐานจะถูกทำให้มั่นคงและยั่งยืนได้โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน (civic education) และการบังคับทางสังคม (social sanction) ชุมชนซึ่งมีบรรทัดฐานแบบนี้จะสามารถเอาชนะอุปสรรคได้ รวมทั้งเป็นตัวเชื่อมระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวกับความเป็นปึกแผ่นของสังคม

การสร้างเครือข่ายให้บุคคลมาสัมพันธ์กัน
ในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ที่มีผลทำให้ผู้ที่เข้ามาติดต่อสัมพันธ์กันได้สร้างนิสัยของความร่วมมือกัน สามารถผนึกกำลังกันกระทำกิจกรรมต่างๆ ได้ ก่อให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะในหมู่สมาชิก ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้อยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกันอย่างเท่าเทียม

ทำให้คนสามารถพัฒนาทักษะที่จะร่วมมือกับผู้อื่น สร้างความรับผิดชอบร่วมกันในเรื่องต่างๆ ที่ต้องทำร่วมกันเป็นหมู่คณะ ทำให้เกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มยังทำให้ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิด รวมทั้งรับรู้ความต้องการ ความวิตกกังวลของแต่ละกลุ่มที่บุคคลเข้าไปติดต่อกับ จะมีส่วนทำให้บุคคลเปิดใจกว้าง ยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างและเคารพในความหลากหลายที่ดำรงอยู่ในสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลก่อให้เกิดการส่งผ่านข่าวสารเกี่ยวกับคุณค่าของความไว้วางใจบุคคล ชุมชนประชาสังคมจึงไม่ใช่ชุมชนที่ปราศจากความขัดแย้ง แต่บุคคลก็ต้องมีขันติต่อฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ฉันมิตร

ชุมชนที่มีบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกัน และมีเครือข่ายของการทำให้สังคมได้เข้ามาติดต่อสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชนจะทำให้คนในชุมชนมีความกระตือรือร้นมีน้ำใจและมีจิตสำนึกสาธารณะ (public-spirit citizenary) ความสัมพันธ์ของสังคมเป็นไปอย่างเสมอภาค สายใยหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมถูกถักทอด้วยความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ชุมชนที่มีลักษณะเช่นนี้จะสามารถตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้ดี สมาชิกของชุมชนที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม จะให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสาธารณะและหาทางออกเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม แม้ว่าจะด้วยการสละผลประโยชน์ส่วนตัวถือว่าเป็นลักษณะสำคัญของคุณธรรมของความเป็นมนุษย์ ดังนั้น สมาชิกของชุมชนประชาสังคมจะไม่ให้ความสำคัญสูงสุดกับวัตถุ และเห็นแก่ผลได้ของครอบครัว แต่สมาชิกจะมีจิตสำนึกที่รับผิดชอบต่อส่วนรวม และมีลักษณะของการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันกับผู้อื่น ดังนั้น ความสัมพันธ์

ของสมาชิกในชุมชนประชาสังคมจะเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ต่างฝ่ายต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (reciprocal relationship) และร่วมมือกัน

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของพุทน์มจึงเป็นการเปิดประเด็น ถกเถียงและสร้างความรู้กันต่อไปว่า ชุมชนในสังคมไทยได้สร้างทุนทางสังคมขึ้นมาอย่างไร และคุณลักษณะของทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ และชุมชนสามารถดำรงรักษาและสืบสานทุนทางสังคมอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับชุมชนซึ่งทุนทางสังคมที่ยังอ่อนแอได้เรียนรู้ประสบการณ์จากชุมชนที่เข้มแข็งต่อไป

ส่วนที่สี่ กระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมกรณีศึกษากลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขว อำเภอมือบ จังหวัดสุรินทร์

ความสำคัญของปัญหา

เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปสู่การพัฒนาแบบทันสมัย ทุนทางสังคมในอดีตที่อยู่บนพื้นฐานของความพอเพียงได้เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่เน้นการแข่งขันและเน้นผลตอบแทนสูงสุดมากขึ้น มนุษย์มีการแก่งแย่งแข่งขันระหว่างกันมากขึ้น และมุ่งทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์ส่วนตนมากขึ้น การผลิตในระบบเศรษฐกิจชุมชนในอดีตกลายเป็นระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ต้องพึ่งพาภายนอกมากกว่าพึ่งพาตนเอง การพัฒนาในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ มีการให้ความสำคัญแก่เรื่องของวัตถุมากกว่าเรื่องของจิตใจทำให้มีทุนทางสังคมลดน้อยลงและมีผลกระทบต่อความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนในที่สุด กระบวนการและพลวัตของทุนทางสังคม กรณีศึกษากลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้า

ไหมสีธรรมชาติ บ้านเขว อำเภอมือบ จังหวัดสุรินทร์ ได้สะท้อนปรากฏการณ์ ที่ชาวบ้านกลุ่มนี้สามารถพลิกฟื้นวิถีชีวิตของเศรษฐกิจชุมชนสู่ความเข้มแข็งได้อีกครั้งหนึ่ง

หมู่บ้านเขว อำเภอมือบ จังหวัดสุรินทร์ เป็นหมู่บ้านในเขตอีสานใต้ มีการดำรงชีวิตแบบเกษตรและการทำนาเพื่อบริโภคเป็นหลักมาตั้งแต่อดีต โดยงานหลักของคนในหมู่บ้านอีกอย่าง คือ การทอผ้าไหม การปลูกหม่อนและเลี้ยงไหม มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของหมู่บ้านไม่ต่างจากการปลูกข้าว การทอผ้าไหมทำกันมานาน และกลายเป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และสืบสานต่อกันมาเรื่อยๆ การทอผ้าไหมโดยเฉพาะการทอไหมมัดหมี่โฮลโบราณเป็นงานที่ยาก กว่าจะได้ผ้าไหมออกมาเป็นผืน ต้องพึ่งพาอาศัยกันและมีการเรียนรู้ร่วมกันตลอดเวลา กระบวนการทอผ้าไหมจึงมีส่วนสำคัญยิ่งในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การสร้างทุนทางสังคมที่มีการสะสมสืบทอดกันมา แต่เมื่อหมู่บ้านได้ก้าวมาสู่ยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า เงินเข้ามามีส่วนสำคัญในกระบวนการทอผ้าไหมกันมากขึ้น ชาวบ้านหันไปใช้ไหมจากบริษัทมากขึ้นแทนไหมเลี้ยง ใช้สีเคมีแทนสีธรรมชาติ ความสนใจที่จะเรียนรู้การทอผ้าไหมของเด็กๆ ลดน้อยลง การทอไหมมัดหมี่โฮลโบราณนับวันจึงค่อยๆ สูญหายไป ต่อมา มีความเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของสังคมไปสู่การอนุรักษ์นิยมมากขึ้น ชาวบ้านกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขว จึงสามารถพลิกฟื้นวิถีชีวิตการทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณกลับขึ้นมาใหม่ รวมทั้งการเกิดขึ้นของการทอผ้าไหมสีธรรมชาติตามแบบสมัยนิยมโดยการรวมจัดตั้งกลุ่มเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็งภายใต้ระบบความสัมพันธ์และก่อเกิดเป็นทุนทางสังคมในรูปแบบใหม่ในระบบเศรษฐกิจการค้า กลุ่ม

ทอดผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอดผ้าไหมสี
ธรรมชาติ บ้านเขว้า อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
จึงเป็นกรณีศึกษาของเศรษฐกิจชุมชนที่มีนัยยิ่
ต่อการศึกษารื่องทุนทางสังคมของชุมชนโดยมี

คำถามการวิจัย ในประเด็นคำถามที่ว่า คุณ
ทางสังคมของชุมชนกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮล
โบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขว อำเภอบึง
เมือง จังหวัดสุรินทร์ เกิดขึ้นได้อย่างไรนับตั้งแต่
อดีตเป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร และมีการ
ปรับเปลี่ยนทุนทางสังคมพลิกผันในการทอผ้า
ไหมขึ้นมาอีกครั้งได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ในการศึกษา เพื่อทราบถึงพัฒนาการของทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขว้า อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทำให้เข้าใจถึงศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชน อันนำไปสู่ความเข้าใจนัยสำคัญของทุนทางสังคมที่มีต่อกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน

วิธีวิทยาการวิจัย โดย “การสร้างทฤษฎี
ฐานราก” (grounded theory) ซึ่งหมายถึงการ
ศึกษาปรากฏการณ์หรือความจริงทางสังคม โดย
การตีความและให้ความหมายของคนที่อยู่ภายใน
บริบททางสังคมนั้น การศึกษากระทำผ่านกระบวนการ
สร้าง (construct) และการตรวจสอบ (verify)
โดยการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลอันเกี่ยวข้องกับ
ปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาอย่างเป็นระบบ ทั้ง
จากการเอกสารและการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้
ข้อมูลหลัก (key informants) ซึ่งเป็นบุคคลที่มี
ประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา
เช่น ผู้นำกลุ่มชุมชน ชาวบ้านสมาชิกกลุ่ม ผู้อาวุโส
ในชุมชน นักพัฒนา/นักวิชาการขององค์กรต่างๆ
ที่ทำงานในพื้นที่ที่ศึกษาโดยระยะเวลาเก็บข้อมูล
ในเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2549

วิธีการวิเคราะห์ที่ประมวลผลข้อมูล อันนำมาสู่ผลการศึกษาทำขึ้นโดยนำข้อมูลที่ได้ในลักษณะแบบสัมภาษณ์มาศึกษาและกำหนดข้อมโนทัศน์ให้กับกลุ่มข้อมูลโดยจัดกลุ่มมโนทัศน์ที่สะท้อนปรากฏการณ์ที่คล้ายคลึงกันเข้าด้วยกัน เพื่อทำการจัดหมวดหมู่ในลักษณะที่มีนามธรรมสูงขึ้น เชื่อมโยงมโนทัศน์ในรูปแบบของความสัมพันธ์ในลักษณะต่างๆ โดยคำนึงถึงเงื่อนไข (condition) และบริบท (context) ที่เกี่ยวข้องอย่างครอบคลุม นำไปสร้างเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎี (theoretical preposition) ของปรากฏการณ์ที่ศึกษาในประเด็นต่างๆ เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีจากฐานรากซึ่งสร้างขึ้นโดยสะท้อนความเป็นจริงและมีลักษณะเป็นนามธรรมเพียงพอจึงมีอำนาจในการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมเพื่อความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนดังต่อไปนี้

**ทฤษฎีทางสังคมในวิถีชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง
ພິພິດພາດຮຽນຮາດໃນອັດຕະໂນມັດ**

หมู่บ้านที่ศึกษา ประชาชนโดยรวมมีอาชีพทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ข้าวที่เก็บได้จะเก็บไว้เพื่อการบริโภคหรือนำออกแลกกับสินค้าอื่นๆ เช่น เกลือ ส่วนอาหารอื่นๆ สามารถเก็บหาได้ตามธรรมชาติ ยุคนี้จึงเป็นยุคที่เรียกว่า ยุคหาอยู่หากิน คือ การทำนา หาอาหาร ทอผ้าและกิจกรรมยามว่าง โดยมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นตั้งอยู่บนฐานคิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และความสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามวิกฤต

การทำนาข้าว ข้าวเป็นพืชที่คนในชุมชนได้
เพาะปลูกเพื่อเป็นอาหารหลัก การเพาะปลูกข้าว
เชื่อมโยงคนในสังคมให้รู้จักระบบการทำให้
สอดคล้องกับธรรมชาติ และกลายเป็นระบบ

ความรู้ในการเตรียมดิน เตรียมเครื่องมือทำนา การคัดเลือกพันธุ์ข้าว วิธีการหว่านและการดำนา การดูแลต้นข้าวให้แข็งแรง การเก็บเกี่ยว ตลอดจนการนำเมล็ดข้าวออกจากรวงมาทำข้าวเปลือก การทำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร วิถีความเป็นอยู่ในยุคอดีตนี้ ชาวบ้านได้สร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือที่เรียกกันว่า “ลงแขก” โดยการร่วมแรงในการทำนาว่างอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจ และการผลักดันช่วยเหลือในยามจำเป็น มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน มีใช้การช่วยเหลือแบบสงเคราะห์ หรือการช่วยเหลือแบบการให้ความอุปถัมภ์ และมีใช้อยู่บนฐานคิดของการนำแรงงานมาเป็นสินค้าที่จะก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มเพื่อแสวงหากำไรอย่างในกรณีการจ้างงาน

การทอผ้าไหม ผ้าไหมเป็นงานสร้างสรรค์ที่มีความงดงาม สำหรับผู้ที่ทอผ้าไหมนั้นจะมีความรู้สึก ว่าจะได้ผ้าไหมมาแต่ละผืน ต้องผ่านความอดทน ความตั้งใจ ความมานะพยายาม และความรักในงานทอผ้าไหม ในอดีตเส้นทางของการจะได้มาซึ่งผ้าไหมแต่ละผืนสะท้อนได้ถึงวิถีทางเดินของคนที่มีส่วนร่วมในการทำ ได้ผลงานออกมาเป็นผืนผ้า การเข้าถึงเรื่องราวของการทอผ้าไหมจึงเป็นการเข้าถึงวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน การทอผ้าไหมมีเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมากมาย นับตั้งแต่จากการเลี้ยงไหม การสาวเส้นไหม การย้อมสี และการทอผ้าไหม

การเลี้ยงไหม เริ่มจากชาวบ้านจะต้องไปหาตัวดักแด้ มาเก็บไว้ประมาณ 1 อาทิตย์ จะกลายเป็นผีเสื้อ ชาวบ้านเรียกว่า “ตัวบี้” ซึ่งจะมีการผสมพันธุ์กัน จากนั้นจะรอจนตัวเมียวางไข่ ซึ่งใช้เวลาฟักประมาณ 10 วันจึงจะออกมาเป็นหนอนตัวเล็กๆ เรียกว่า หนอนไหม การเลี้ยงหนอนไหมจะเริ่มด้วยการนำใบหม่อนซึ่งเป็นใบอ่อน

มาท่อนให้ละเอียดใส่ไว้ในกระด้งเพื่อให้หนอนไหมกิน เมื่อหนอนไหมกินไปได้ระยะหนึ่ง จะหยุดกินและจะนอนอยู่นิ่งๆ ประมาณ 2-3 วัน ชาวบ้านเรียกช่วงเวลาที่หนอนไหมนอนนิ่ง แต่ครั้งที่หนอนไหมตื่นขึ้นมากินอาหารใหม่ หนอนไหมจะลอกคราบและมีขนาดโตขึ้น การให้ใบหม่อนก็จะต้องเลือกให้เหมาะกับขนาดของหนอนไหม ถ้าหนอนไหมยังอยู่ในวัยนอน 1 ต้องให้ใบหม่อนอ่อนๆ เมื่อหนอนไหมโตขึ้นจะกินใบหม่อนที่แก่ขึ้นเรื่อยๆ เมื่อหนอนไหมตื่นขึ้นมาเป็นครั้งที่ 4 ในวันที่ 5 หนอนไหมจะกินอาหารและไม่นอนอีก หนอนไหมจะโตมาขึ้นและสูกกลายเป็นผีเสื้อสด พร้อมจะเริ่มไต่หากที่เหมาะสมต่อการทำรัง โดยหนอนไหมจะคายน้ำลายออกมาทำเป็นรังไหม ในขณะที่เลี้ยงหนอนไหมถึงระยะนอน 4 คนเลี้ยงจะเริ่มการคัดเลือกหนอนไหมไว้ทำพันธุ์ไว้เลี้ยงต่อไป โดยคัดหนอนไหมที่มีสีสุกเสมอกันและแยกมาใส่รังไว้ต่างหาก จากนั้นเมื่อหนอนไหมฟักตัวออกมาเป็นผีเสื้อ ก็จะผสมพันธุ์กันและวางไข่ เมื่อรออีก 10 วันก็จะได้หนอนไหมอีกครั้งเป็นวงจร ส่วนหนอนไหมที่จะนำมาสาวเป็นเส้นไหมจะต้องรอประมาณ 3-5 วันเพื่อให้ดักแด้แข็งแรงและสาวง่าย การนำรังหนอนมาสาวเป็นเส้นไหมจะต้องทำให้เสร็จภายใน 7 วัน มิฉะนั้นดักแด้ที่อยู่ในรังไหมจะกัดรังออกมากลายเป็นผีเสื้อ ขั้นตอนนี้หากชาวบ้านทำไม่ทันก็ต้องขอร้องให้เพื่อนบ้านมาช่วย

การเลี้ยงไหมเป็นงานที่ต้องทำด้วยความประณีตและระมัดระวัง เริ่มตั้งแต่การต้องหาใบหม่อนที่มีความอ่อนแก่เหมาะสมมาให้หนอนไหมในแต่ละวัย หากต้นหม่อนที่ปลูกไว้มีใบอ่อนแก่ไม่เพียงพอ ก็จะต้องไปขอยืมใบหม่อนจากเพื่อนบ้านเพื่อนำมาให้หนอนไหมกินเพราะความเพียงพอของใบหม่อนมีความสำคัญต่อการอยู่รอดของหนอนไหม ดังนั้นการขอแบ่งปันหรือการขอยืม

จึงเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นโดยปกติในหมู่ผู้เลี้ยงไหมโดยต่างฝ่ายจะต้องมีความเห็นอกเห็นใจและมีความเอื้ออาทรต่อกัน หากคนเลี้ยงไหมไม่มีเครือข่ายความช่วยเหลือในลักษณะนี้ ก็เป็นการยากที่การเลี้ยงไหมจะไปได้ตลอดรอดฝั่ง นอกจากนั้นแล้ว การดูแลหนอนไหมจะต้องทำอย่างระมัดระวัง ชาวบ้านจะจัดวางหนอนไหมไว้ในกระด้งและนำไปวางไว้บนชั้นที่มีน้ำหล่อขาโต๊ะเพื่อไม่ให้หมัดขึ้นไปกัดตัวหนอนไหม นอกจากนี้ยังต้องนำมุ้งมาวางครอบชั้นที่วางหนอนไหมให้มิดชิดเพื่อไม่ให้แมลงวันเข้าไปไล่และกัดกินทำให้หนอนไหมตายได้ หรือแมลงวันเข้าไปในช่วงที่หนอนไหมอยู่ในระยะเติบโตเต็มที่ หนอนแมลงวันจะเจาะรังไหมเป็นรูซึ่งจะนำมาสาวไม่ได้ ในเวลากลางคืนนั้นเมื่อว่างจากงานในนาจะต้องมาคอยทำความสะอาด เก็บมูลหนอนไหมออกจากกระด้ง ไม่ให้หนอนไหมติดเชื้อ

การเลี้ยงไหมมักจะทำต่อไปอย่างต่อเนื่องเพื่อให้มีพันธุ์ไหมสืบทอดต่อไป การขอยืมใบหม่อนและการขอยืมพันธุ์ไหมกันในหมู่คนเลี้ยงไหม จึงเป็นเรื่องปกติธรรมดา สำหรับด้านความรู้เกี่ยวกับการดูแลหนอนไหม ชาวบ้านจะพูดคุยแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน เมื่อมีใครเลี้ยงหนอนไหมมาได้ระยะหนึ่งและหนอนไหมตายหมด ชาวบ้านจะแสดงความเห็นอกเห็นใจกัน พุดจาให้กำลังใจ และมีการให้หรือให้ยืมพันธุ์ไหมมาให้เริ่มเลี้ยงไหม สิ่งเหล่านี้นับเป็นทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นจากการเลี้ยงไหม

การสาวไหม เริ่มต้นด้วยการดำน้ำให้เดือดค่อยๆ นำฝักไหมใส่ลงไป กดให้จมก่อน เมื่อฝักไหมลอยขึ้นมาจึงใช้ไม้ค้ำสำหรับสาวเส้นไหมดึงเส้นไหมขึ้นมาซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “การกวักไหม” นำเส้นไหมหย่อนลงในกระเชอที่รองรับ ค่อยๆ

เดิมฝักไหมใส่ลงไปเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง ไหมที่สาวขึ้นมาครั้งแรกเรียกว่า “ไหมหัว” เป็นไหมเส้นใหญ่และมีปม เส้นไหมสุดท้ายเรียกว่า “ไหม-น้อย” เป็นเส้นไหมที่เล็ก เรียบ การสาวไหมน้อยในขณะที่กวักไหมใส่ลงก็จะนับไหมแล้วร้อยไว้เป็นพวง และนำมารวมกันเป็นใจ สำหรับไหมหัวจะต้องนำมาขัดให้เส้นไหมเรียบและนำไปใส่ลง เพื่อให้ได้เส้นไหมต่อกันและจับเส้นไหมเป็นพวงๆ เช่นเดียวกัน เพื่อนำไปย้อมสีต่อไป

การย้อมสี ก่อนที่จะนำไหมไปย้อมสี จะต้องฟอกไหมก่อน โดยใช้สิ่งที่มียูตามธรรมชาติ เช่น นำมะพร้าวไปเผา เอาขี้เถ้ามาละลายน้ำกรองด้วยผ้าบางๆ แล้วนำน้ำที่ได้นี้ไปต้ม จะทำให้เส้นไหมนิ่ม ชาวบ้านจะนำเปลือกไม้ชื่อ “ต้นคลี” มาสับให้ละเอียดและใส่โอ่ง แช่เส้นไหมไว้เป็นเดือนจึงจะนำเส้นไหมขึ้นมาย้อมสีได้ สีที่ใช้เป็นสีจากธรรมชาติจากเปลือกไม้ ใบไม้ หรือดอกไม้ เปลือกต้นมะเกลือจะให้สีดำ ใบเขาให้สีเหลือง ยางนาให้สีน้ำตาล ใบครามให้สีน้ำเงิน หากต้องการสีแดงจะใช้ครั่งย้อม เมื่อย้อมสีได้ที่แล้วจึงนำไม้เกี่ยวไหมขึ้นมากระตุกให้แห้งและตากไว้ เมื่อไหมแห้งสนิทจึงนำไหมมากวักใส่ถัก จากนั้นกรอไหมใส่หลอดเพื่อนำไปทอผ้าไหมต่อไป

การทอผ้า ในอดีตการทอผ้าไหมเป็นงานสำคัญ เด็กผู้หญิงจะเรียนรู้กิจกรรม เกี่ยวกับการทอผ้ามาตั้งแต่เด็กจากยายหรือแม่ สำหรับการทอผ้า ชาวบ้านถือว่าเป็นพรสวรรค์ของแต่ละบุคคล ผ้าที่ออกมาจากการทอแต่ละครั้งจะไม่เหมือนกัน ตามจินตนาการและสุนทรีย์เกี่ยวกับลวดลายองค์ประกอบของสีและความเข้มของสี ความรู้และศิลปะของการทอผ้าในแต่ละหมู่บ้านมีการหมุนเวียน ผลัดกันเรียนรู้จากกันและกัน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหม ผ้าไหมเป็นเสมือนสัญลักษณ์ หรือตัวแทนของผลงาน

สร้างสรรค์ ที่ทำชื่อเสียงให้แก่หมู่บ้าน

หมู่บ้านเขาวาที่ศึกษามีการทอผ้าไหมโฮลซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสุรินทร์ ผ้าโฮลเป็นการทอแบบมัดหมี่ซึ่งมีลวดลายเฉพาะโดยจะมีการมัดเส้นไหมก่อนนำไปย้อม การมัดเส้นไหมผู้มัดจะต้องออกแบบลวดลายผ้าที่จะทอไว้ล่วงหน้าขณะที่นำเส้นไหมมาพันหลักให้ได้รอบจำนวนที่ต้องการ จะต้องมีการมัดส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีไปด้วย เมื่อย้อมแล้วก็จะเกิดลวดลาย ขั้นตอนของการมัดเส้นไหม ก่อนนำไปย้อมเพื่อให้เกิดลวดลายนี้เรียกว่า “มัดหมี่” จากนั้นจึงนำเส้นไหมไปย้อมสี สีจะติดเฉพาะส่วนที่ไม่ได้มัดไว้ เมื่อย้อมสีหนึ่งไปแล้วจึงนำมามัดย้อมใหม่ ตามลำดับที่กำหนดไว้โดยทำซ้ำๆ หลายครั้งจนได้ลวดลายและสีตามที่ต้องการแล้วจึงนำไหมที่มัดย้อมมากรอไล่หลอดโดยเรียงลำดับของเส้นไหมที่ย้อมให้ถูกต้องเพื่อให้ได้ลวดลายตามต้องการ

การย้อมไหมมัดหมี่เป็นศิลปะและทักษะที่ต้องอาศัยการฝึกปฏิบัติจนเข้าถึงความเชื่อมโยงระหว่างลวดลายที่ต้องการกับการมัดย้อม คนที่ไม่เคยฝึกปฏิบัติจะไม่สามารถเข้าใจได้เลยว่า ผู้ทำทราบได้อย่างไรว่าจะต้องมัดเส้นไหมอย่างไร และเมื่อมัดและย้อมเสร็จแล้วจะต้องนำกลับมากรอเส้นไหมไล่หลอดตามลำดับเพื่อเตรียมทออย่างไร จึงไม่สับสน และสามารถทำให้เกิดลวดลายบนผ้าที่ทอเสร็จแล้วได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่สำหรับคนทอผ้าไหมมัดหมี่นั้น การดูลายและออกแบบลายเพื่อให้สามารถได้ผ้าทอที่มีลวดลายที่ต้องการคือส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต

ส่วนการทอผ้าไหมต้องอาศัยการทำงานที่มีความสัมพันธ์ระหว่างการใช้มือพุ่งกระสวยออกไป ขณะที่เท้าจะต้องเหยียบไม้เพื่อให้เกิดช่องว่างสำหรับเส้นด้ายที่พุ่งออกไป เมื่อด้ายพุ่งออกไปถูกตำแหน่งแล้ว ผู้ทอผ้าจะนำไม้กระทบเส้นด้ายให้

เข้ากันสนิท มือและเท้าของผู้ทอผ้าจะเคลื่อนไหวเป็นจังหวะติดต่อกันโดยความยาวของผ้าจะค่อยๆ เพิ่มขึ้นตามเวลาที่ทอ ซึ่งกว่าผืนผ้าจะเสร็จสิ้นลงเป็นผ้าไหมที่สวยงามจะใช้เวลายาวนาน คนทอผ้ามีความภาคภูมิใจกับผ้าที่ทอเสร็จแล้ว ผ้าไหมเป็นผลงานสร้างสรรค์ที่มีคุณค่าสำหรับผู้ทอและผู้ที่ได้เป็นเจ้าของ ชาวบ้านจะเก็บผ้าไหมไว้อย่างดีเพื่อใช้เฉพาะในเวลาที่สำคัญ เช่นงานบวช งานบุญ งานแต่งงานและใช้ทำบุญในงานศพ ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งได้เล่าว่า “ส่วนมากแล้วชาวบ้านเขาจะทำเอาไว้เก็บ ไม่ได้ทำขาย ทำทุกครัวเรือนคือ เป็นประเพณีเวลาตายไป เขาก็เอาไปทำบุญให้พระ”

การเปลี่ยนแปลงของทุนทางสังคม เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจการค้า

การปรับเปลี่ยนประเทศสู่ความทันสมัยตามแบบสังคมอุตสาหกรรมในระบบเศรษฐกิจการค้าได้ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านต่างๆ ทั่วประเทศรวมทั้งหมู่บ้านเขาวาด้วย ประเด็นคำถามสำคัญ คือ เมื่อฐานทรัพยากรและเป้าหมายในการดำรงชีวิตได้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อการบริโภคไปสู่การผลิตเพื่อเงินตรา ทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นในยุคเศรษฐกิจพอเพียงที่พึ่งพาธรรมชาติสู่ยุคเศรษฐกิจการค้าจะมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไร ผลจากการศึกษาพบว่าวิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทรุดโทรมลง สิ่งของที่มีอยู่ตามธรรมชาติลดน้อยลงทำให้ต้องซื้อหาอาหารมาบริโภค การทำนาปลูกข้าวเพื่อนำออกขายเป็นเงินมีความสำคัญมากขึ้น การจ้างงานเข้ามาทดแทนการแลกเปลี่ยนแรงงาน การทอผ้าไหมก็มีการจ้างและซื้อขายในเกือบทุกขั้นตอน ทุนทางสังคมภายใต้วิถีชีวิตยุคหาอยู่หากินได้เปลี่ยนแปลงไปสู่การก่อรูปทุนทางสังคม

ในระบบเศรษฐกิจการค้าโดยมีเงินเป็นสื่อกลางมาทดแทนระบบความสัมพันธ์ของคนชุมชน

การเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคมในการทำนาภายใต้ระบบเศรษฐกิจการค้า คนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนจากการปลูกเพื่อบริโภคไปสู่การปลูกเพื่อขาย ชาวบ้านเร่งการปลูกเพื่อขายมากขึ้น ต่างคนต่างทำนาของตนเองแบบ “นาใครนาคัน” ระบบความสัมพันธ์แบบร่วมแรงร่วมใจค่อยๆ หดไปเป็นระบบการจ้างงาน นอกจากนั้นยังเริ่มมีการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลงเพื่อการผลิตข้าวมากขึ้น ความต้องการเงินในการลงทุนมีมากขึ้นโดยการกู้เงินเพื่อการลงทุนของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การปลูกข้าวไว้เพื่อขายของชาวนามักประสบกับปัญหาการลงทุนสูงและราคาต่ำ แต่กระนั้น ชาวบ้านที่หมู่บ้านเขวากียังคงดำรงวิถีชีวิตของการปลูกข้าวไว้กินเองอย่างเข้มแข็ง

การเปลี่ยนแปลงทุนทางสังคมในการทอผ้าภายใต้ระบบเศรษฐกิจการค้า วิถีชีวิตของการทอผ้าไหมได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของระบบการค้าอย่างมากเช่นกัน เช่น การหาดักแด้มาทำพันธุ์ที่เคยขอกันได้ก็เริ่มมีการซื้อขายกันมากขึ้น การแบ่งปันไหมก่อนระหว่างผู้เลี้ยงไหมเริ่มเปลี่ยนไปโดยการซื้อด้วยวิธียกสวนจากต้องการเลี้ยงไหมจำนวนมาก การเลี้ยงไหมจึงมีความยากลำบากมากขึ้น ทำให้คนเริ่มทอผ้าไหมกันน้อยลง ประกอบกับเด็กผู้หญิงรุ่นใหม่ ๆ มองไม่เห็นความจำเป็นในการฝึกทอผ้า ต่อมาเมื่อมีการผลิตเส้นไหมสำเร็จรูปมาขาย ชาวบ้านนิยมซื้อไหมสำเร็จรูปมากขึ้น โดยชาวบ้านบางคนอาจใช้ซื้อไหมสำเร็จรูปจากบริษัททำเป็นเส้นยืน และใช้ไหมที่สาวเอง ทอเองมาเป็นเส้นพุ่ง ไหมสำเร็จรูปบางส่วนเป็นไหมที่ลักลอบนำเข้าจากเวียดนาม พันธุ์ไหมไทยพื้นบ้านของไทยนับวันจะสูญหายไป นอกจากนั้นแล้วสีที่ใช้ย้อมก็เริ่ม

เปลี่ยนจากการใช้สีธรรมชาติไปสู่การใช้สีเคมีมากขึ้น เนื่องจากสีเคมีที่เข้ามาขายในท้องตลาดมีเฉดสีให้เลือกมากมายและการย้อมทำได้ง่ายไม่ยุ่งยากเหมือนสีธรรมชาติ การใช้สีเคมีเพื่อย้อมเส้นไหมจึงดึงดูดใจและเป็นที่ยอมรับในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว การหันมาใช้สีเคมีเพื่อย้อมเส้นไหม ทำให้ระบบความสัมพันธ์ในกระบวนการทอผ้าอุตสาหกรรมเพื่อมาขายเปลี่ยนไป ความสนิทสนมคุ้นเคย การพึ่งพาอาศัยกันและการเรียนรู้ร่วมกันอันเป็นระบบความสัมพันธ์ที่รองรับกิจกรรมเหล่านี้ค่อยๆ อ่อนแอลง

การพลิกฟื้นของทุนทางสังคมในยุคเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตการทอผ้าไหมหมู่บ้านเขวา คือ แนวคิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติจากการเรียนรู้วิถีชีวิตของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาสู่สังคมสมัยใหม่ ภูมิปัญญาดั้งเดิมเกี่ยวกับการทอผ้าไหมโฮลโบราณที่ใกล้สูญหายได้ถูกนำมาฟื้นฟูให้กลับมาอีกครั้ง รวมทั้งมีการรื้อฟื้นนำภูมิปัญญาเก่าๆ ของลายผ้าโฮลมาผสมผสานกับผ้าไหมพื้นจากการย้อมสีธรรมชาติ ทำให้ได้ผ้าไหมที่มีความงดงามด้วยลายและสีที่หลากหลาย งานทอผ้าไหมจึงกลับมาเพื่อฟุ้งอีกครั้งหนึ่ง

การอนุรักษ์ฟื้นฟูการทอผ้าไหมโฮลโบราณ ในอดีตการทอผ้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันแยกไม่ออก ความรู้และทักษะในการทอผ้าซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถือได้ว่าเป็น “ทุนทางสังคม” เพราะมีอิทธิพลต่อระบบความสัมพันธ์ของคนและวิถีชีวิตของชาวบ้านหมู่บ้านเขวา ช่วยให้ชาวบ้านมีความผูกพันกัน เป็นเสมือน “กาวทางสังคม” ที่ช่วยให้สังคมเป็นปึกแผ่น นอกจากนั้นแล้วการทอผ้าของที่นี่ยังมีความเกี่ยวข้องกับ

ความเชื่อทางศาสนาอีกด้วย การทอผ้าไหม ทำบุญถวายวัดเพื่ออุทิศให้แก่คนตาย ด้วยค่านิยมและความเชื่อทางศาสนาดังกล่าว การกลับมาของการฟื้นฟูภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทอผ้าไหม โสโบริมาณ ก่อให้เกิดการร่วมมือร่วมใจ การช่วยเหลือเอื้ออาทรกันมากขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ถือได้ว่าเป็นการพลิกฟื้น/กลับคืนของ “ทุนทางสังคม”

การผสมผสานความรู้ระหว่างสิ่งเก่าและสิ่งใหม่ในการทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติ นอกจากชาวบ้านรื้อฟื้นการทอผ้าไหมโสรโบราณเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว ประชานที่เป็นผู้นำกลุ่มได้มีความพยายามพัฒนาความรู้เรื่องการย้อมสีธรรมชาติอย่างต่อเนื่องอีกด้วย โดยเริ่มจากการทดลองผสมสีจากแม่สี 3 สีจากธรรมชาติ กลายเป็นสีใหม่จำนวนมาก ผู้นำกลุ่มเล่าถึงการคิดค้นสีธรรมชาติด้วยความภาคภูมิใจว่า

“สำหรับผ้าทอสีธรรมชาติ สามารถย้อมได้เป็นหมื่นๆ สี เช่น สีฟ้าได้จากการย้อมครามเพียงครั้งเดียว สีชมพูได้จากน้ำที่เหลือจากการย้อมครั้ง สีเขียวได้จากย้อมเหลืองแล้วมาย้อมครามจะได้สีเขียว อย่างสีม่วงก็ได้จากการย้อมแดงแล้วย้อมคราม สีแดงจากสีแดงของครั่งทับสีเหลือง ทุกๆ สีเราสามารถทำได้หลายๆ เฉดสี เราเรียกการย้อมทับสีธรรมชาติ ทุกสีได้จากแม่สี 3 สีนี้ ทั้งนี้ ในบางสีเราใช้เทคนิคการทอ เช่น ทางยืนสีแดง ฟุ้งใช้สีน้ำเงิน เราก็จะได้สีม่วงเหลือบๆ ส่วนสีน้ำตาลเป็นสีของยางนา สีดำย้อมด้วยมะเกลือ”

พร้อมกันนั้นแล้วทางกลุ่มยังได้พัฒนาใช้วัสดุธรรมชาติทำให้สีที่เกิดจากการใช้ย้อมวัสดุธรรมชาติมีความสดใส มั่นวาวอีกด้วย ในเรื่อง

ลวดลายผ้ายังได้ประยุกต์ใช้ผ้าโสรโบราณมาทอร่วมกับผ้าพื้นจากการย้อมด้วยสีธรรมชาติ ประชานกลุ่มยังได้เล่าถึงการคิดค้นลวดลายของผ้าคลุมไหล่ที่เป็นที่นิยมของตลาดอีกว่า “ผมเอาผ้าโสรมาประยุกต์กับผ้าพื้น โดยเอาโสรมาใส่ในผ้าพื้น เพราะเราทำผ้าผืนสีธรรมชาติแล้ว ดูนั่นเอง ผมก็เลยเอาโสรมาเป็นเชิงชาย เป็นผ้าคลุมไหล่ ชายดีมาก ลูกค้าให้ทำส่งได้เรื่อยๆ ไม่ต้องรอออเดอร์” ผ้าคลุมไหล่นับเป็นชิ้นงานที่เกิดจากการบูรณาการความรู้ในการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่าและสิ่งใหม่ในการทอผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติได้เป็นอย่างดี โดยชาวบ้านหมู่บ้านเขาได้สร้าง สืบสาน และสะสมความรู้ในเรื่องการทอผ้าไหมมาเป็นเวลานาน ความรู้นี้ได้รับการสืบทอดผ่านการปฏิบัติจนการทอผ้าไหมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เมื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่ และมีการนำเส้นไหมจากบริษัทหรือสีเคมีเข้ามาสู่วงการผ้าไหม ชาวบ้านก็สามารถปรับตัว เรียนรู้ คุณลักษณะของสิ่งใหม่ และด้วยพื้นฐานความรู้ที่มีอยู่บวกกับความมานะพยายามและไม่ยอมแพ้ต่ออุปสรรค ชาวบ้านได้สานต่อความรู้เดิมในการทอผ้าไหมมัดหมี่เข้ากับความรู้ใหม่ในการทอผ้าได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าโดยตรงแล้ว ชาวบ้านยังได้พัฒนาความรู้เกี่ยวกับการจัดการและการตลาด ในอีกหลายๆ ด้านด้วย ไม่ว่าจะเป็นการสั่งเส้นไหมให้เพียงพอความต้องการของสมาชิก การจัดส่งผ้าไหมให้ร้านค้าทันตามเวลา การประสานงานร่วมมือกับภาครัฐและเอกชน การทำบัญชี การจัดเก็บเงิน การจัดสวัสดิการให้สมาชิก เป็นต้น

ทุนทางสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งคนในหมู่บ้านสร้างขึ้นมารองรับวิถีชีวิตการหาอยู่หากินกับธรรมชาติ คือทุนทางสังคมที่มีคุณค่ายิ่งต่อการปรับตัวเข้าสู่ยุคเศรษฐกิจ

เพื่อการค้าเพราะสิ่งเหล่านี้ได้สร้างความเป็นพี่น้อง มีการช่วยเหลือกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแบ่งปันสิ่งจำเป็นให้แกกันและกัน ก่อให้เกิดจิตสำนึกร่วมของการเป็นคนหมู่บ้านเดียวกัน มีการช่วยเหลือกันในยามยาก ไม่มุ่งเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ได้สร้างให้คนในหมู่บ้านก้าวสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ โดยไม่มองเงินตราและกำไรเป็นสิ่งสูงสุด แต่กลับให้ความสำคัญกับการแบ่งปันและการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ สิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่เป็นรากฐานสำคัญของการเข้าสู่ระบบการทอผ้าไหมเพื่อการค้า ทุนทางสังคมที่เคยมีได้ปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์หรือทุนทางสังคม ที่มีรากฐานจากทุนเดิม ให้มีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งได้แก่

ความร่วมมือร่วมใจ ในทัศนะของชาวบ้าน สิ่งสำคัญที่ทำให้กิจการทอผ้าไหมประสบความสำเร็จ คือ “ความสามัคคี” ซึ่งมีนัยยะเดียวกับความร่วมมือร่วมใจนั่นเอง ดังที่สมาชิกกลุ่มคนหนึ่งเล่าว่า “เราทำงานแบบช่วยเหลือกัน อะไรเร่งเร้าก็จะมาช่วยกันหมดทุกอย่างเลย ถ้าลูกค้าต้องการสีนี้ด่วนเป็นจำนวนมาก เราก็จะระดมกำลังกัน”

การร่วมกันวางกติกา ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้สังคมหมู่บ้านมีความเรียบร้อย เพราะกติกาถูกสร้างจากความจำเป็นของการอยู่ร่วมกันเพื่อประโยชน์ของตนเอง กติกาของชุมชนจะเป็นการร่วมกันรับรู้ ร่วมกันกำหนด และทุกคนต้องเคารพกติกาไม่ฝ่าฝืนหรือหลบเลี่ยง ชาวบ้านสมาชิกกล่าวว่า “กฎเกณฑ์ของกลุ่มเราร่วมกันกำหนดนะ เช่น การดูแลเรื่องการทอผ้าให้มีคุณภาพ กลุ่มให้เตือนก่อน ถ้ายังไม่ดีขึ้น ก็ต้องให้งานใหม่ทันทีที่เป็นงานประณีต

น้อยกว่า แต่เราก็ดตกลงกันว่า จะไม่มีการไล่ออกจากกลุ่มนะ” กติกาหลาย ๆ อย่างแม้ว่าจะเป็นใหม่ของชุมชนแต่ทุกคนก็สามารถปรับตัวได้ เพราะหลักการสร้างกติกาอยู่บนรากฐานของประโยชน์ส่วนรวมและความสามารถของชุมชน ในการรักษาสอดคล้องระหว่างประโยชน์ส่วนรวมและส่วนตัว สิ่งนี้เป็นทุนทางสังคมสำคัญของหมู่บ้าน

การแบ่งปันผลได้อย่างเป็นธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยจรรโลงให้กิจกรรมต่างๆ ที่เป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชนให้มีความยั่งยืน การทอผ้าไหมเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะของการผลิตเพื่อขาย มีการรวมกลุ่ม มีสมาชิกกลุ่ม และมีการแบ่งงานภายในกลุ่มอย่างชัดเจน ซึ่งแตกต่างจากการรวมกลุ่มในยุคทออยู่หากินที่เป็นการรวมกันอย่างไม่เป็นทางการ ในระบบการจัดการของกลุ่มทอผ้าไหมในยุคระบบเศรษฐกิจต่างๆ การค้ามีลักษณะค่อนข้างเป็นทางการ เป็นระบบมากขึ้น กลุ่มยังคงยึดฐานคิดการวางกติกาแบ่งปันผลได้อย่างเป็นธรรม หลักการการแบ่งผลได้อย่างเป็นธรรมทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้ ทั้งผู้บริหารกลุ่มและสมาชิกยืนยันว่า

“กลุ่มอื่นที่ล้มกัน เจ๊งกันเป็นเพราะว่าอะไรหนึ่ง การจ่ายเงิน สอง ความไม่ซื่อสัตย์ต่อลูกค้า กลุ่มเลยอยู่ไม่ได้เพราะเรื่องผลประโยชน์และความซื่อสัตย์ เช่น ประธานกลุ่มขายผ้ามาได้แล้วก็บอกว่า ยังขายไม่ได้เมื่อเงินอยู่กับเขามากๆ กับเขา อะไรจะเกิดขึ้น กลุ่มเราจะดูความผิดพลาดจากกลุ่มอื่นเป็นบทเรียน เราจะแบ่งงานและจ้างงานอย่างยุติธรรม”

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลและการทอผ้าไหมสีธรรมชาติ

ความสำเร็จของหมู่บ้านเขาในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผ้าไหมและสร้างรายได้เศรษฐกิจชุมชนทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้น เป็นตัวอย่างให้กับหมู่บ้านใกล้เคียง และด้วยความมุ่งมั่นที่อยากจะอนุรักษ์ พันธุ์การทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณ รวมทั้งการใช้วิถีธรรมชาติในการย้อมเส้นไหม ประธานกลุ่มจึงได้รับเชิญไปให้ความรู้ตามหมู่บ้านต่างๆ โดยการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่อย่างเต็มที่ จากคำบอกเล่าด้วยความภูมิใจว่า

“การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ผมก็ไปเป็นวิทยากรหลายกลุ่มแล้ว ทางราชการขอตัวมาเวลาแฟนผมไม่ว่างผมก็จะไปแทน ต่อไปถ้ามีศูนย์การเรียนรู้ผมจะไปเป็นทีม มีทั้งมัดหมี่และทอ ให้กลุ่มอื่นมาเรียนรู้ได้เลย เวลาสอนผมสอนให้ทั้งหมด ไม่มีปิดกัน เขาจะได้รับความรู้เอาไปพัฒนาต่อได้ โฮลโบราณจะได้ไม่หายไปไหน ผมมีความสุขที่ได้ถ่ายทอดความรู้ไปทั่วประเทศ”

นอกจากนี้ผู้เชี่ยวชาญของกลุ่มยังได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรสอนการย้อมไหมด้วยสีธรรมชาติโดยเป็นวิชาเลือกให้กับเยาวชนรุ่นหลังในระบบโรงเรียนอีกด้วย เพื่อการสืบทอดความรู้ชุดนี้ให้ดำรงสืบสานอยู่ต่อไป

บทสรุป

เมื่อก้าวถึงทุนทางสังคม สิ่งที่เหมือนกันระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศกำลังพัฒนา คือ การมีอยู่และหายไปของทุนทางสังคม การที่จะตอบคำถามนี้ได้ สิ่งสำคัญ คือ การจะต้องทำความเข้าใจทุนทางสังคมอย่างถ่องแท้ การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการประมวลเนื้อหา สารแนวคิดและหลักการต่างๆ มาพัฒนามาเป็น

กรอบแนวคิดในการอธิบายการพลิกฟื้นของทุนทางสังคมในอันที่จะนำไปสู่การสร้างพลังในการแก้ปัญหาต่างๆ ของสังคมให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและนำไปสู่ชุมชนไปสู่ความเข้มแข็ง

จากกรณีศึกษากลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณและทอผ้าไหมสีธรรมชาติ บ้านเขา จังหวัดสุรินทร์ แสดงให้เห็นรูปธรรมของกระบวนการพลิกฟื้นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้ อันมีนัยยะแสดงถึงความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชน จากแกนนำของชุมชนที่มองเห็นถึงวิกฤตของชุมชนจากการเข้ามาของการพัฒนาแบบทันสมัย บทบาทของทุนที่เป็นตัวเงินเข้ามาทดแทนความสัมพันธ์ต่างๆ ที่ชาวบ้านเคยมี พร้อมๆ กับการค่อยๆ สูญหายไปของการทอผ้าไหมมัดหมี่โฮลโบราณกับการตายจากของบุคคลรุ่นปู่ย่า ตายาย และการทอผ้าไหมที่ย้อมด้วยสารเคมี ด้วยการจัดตั้งกลุ่มขึ้นเพื่อการแก้ปัญหาร่วมกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการกระตุ้นและรื้อฟื้นการทอผ้าโฮลโบราณขึ้นมาอีกครั้งด้วยการทอผ้าไหมโดยสีธรรมชาติ กระบวนการฟื้นฟูทุนทางสังคมนี้เกิดขึ้นโดยการนำเอาทุนทางสังคมที่มีอยู่เดิมมาเป็นฐานในการสร้างระบบความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจการค้าผ่านกระบวนการปรับตัวก่อให้เกิดกระบวนการสะสมทุนทางสังคมสืบเนื่องกันต่อมา ในการร่วมมือร่วมใจที่สะท้อนถึงความสามัคคีในชุมชนแม้การร่วมมือช่วยเหลือด้านแรงงานจะปรับเปลี่ยนไปแต่ก็จะมี การร่วมมือในด้านอื่นๆ มาทดแทน เช่น การร่วมกันจัดงาน การร่วมกันรักษาคุณภาพงาน เป็นต้น การร่วมกันวางกติกาและสร้างบรรทัดฐานการปฏิบัติร่วมกันโดยยึดเป้าหมายประโยชน์ของกลุ่ม/ชุมชนเป็นหลัก และการแบ่งปันผลตอบแทนอย่างเป็น

ธรรม ซึ่งทำให้ความขัดแย้งของกลุ่มลดลงและมีความสัมพันธ์ของกลุ่มอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม การศึกษาพบว่า การจัดการทุนทางสังคมในลักษณะที่ผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ให้มีความเหมาะสมลงตัว ทำให้สร้างนวัตกรรมขึ้นมาใหม่ อาทิ เรื่องการพัฒนาสีย้อมผ้า การประยุกต์ลาย การสร้างเครือข่ายสมาชิกกลุ่ม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน

ซึ่งเครือข่ายเหล่านี้สามารถพัฒนารูปแบบไปทำกิจกรรมอื่นๆ เพิ่มเติมออกไป เช่น การร่วมป้องกันปัญหายาเสพติดการร่วมงานประเพณีต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นการกลับคืนมาของทุนทางสังคมที่สูญหายไปและมีการสร้างสรรค์ทุนทางสังคมบางอย่างขึ้นมาใหม่ ที่สานักทอเป็นสายใย และสามารถสร้างความแข็งแกร่งและเข้มแข็งให้เศรษฐกิจชุมชน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ชูศักดิ์ จรุธสวัสดิ. ระบบเศรษฐกิจและพัฒนาการเศรษฐกิจไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

ธำรงค์ อุดมไพจิตรกุล. จุลเศรษฐศาสตร์. กรุงเทพฯ: บริษัท อีระฟิล์ม และไซเทกซ์, 2542.

นราทิพย์ ชูติวงศ์. หลักเศรษฐศาสตร์ 1 : จุลเศรษฐศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

นภาพรณ์ ทะวานนท์ และคณะ. รายงานวิจัย โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มนัส วนิชขานนท์. “ทุนทางสังคม: บทบาทและสถานการณ์ของทุน” วารสารเศรษฐกิจและสังคม. 42 (พฤศจิกายน-ธันวาคม): 60-64.

วรารุณี โรมรัตนพันธ์. ทุนทางสังคม. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.

อานันท์ กาญจนพันธ์. การระดมทุนเพื่อสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2541.

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu P. Social caper and symbolic power. In **Sociological Theory**. Vol.7 No.1 Great Britain: Bocardo Press. 1989.

Coleman S. James. Social Capital in the Creation of Human Capital. **American Journal of Sociological**. 94 (Supplement): 95-120, 1988.

Field John. **Social Capital**. London and New York: Routledge. 2003.

Fukuyama F. **Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity**. London: Penguin. 1995.

Putnam Robert. **Making Democracy: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton: Princeton University. 1993.

Smeler Neil. Toward a Theory of Modernization in the Modern Society. In Amitai Etzioni and Eva Etzioni (eds), **Social Chang: Sources, Patterns, and Consequences**. New York: Basic Books. 1973.